

Білоусова Олена Станіславівна,
доктор економічних наук,
провідний науковий співробітник відділу публічних фінансів;
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

НАПРЯМИ ФІНАНСОВОЇ ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВИ ТА ПІДПРИЄМСТВ У ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ ТА ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

Роль держави в суспільстві упродовж останніх років зростає у багатьох країнах під впливом глобальних викликів, зокрема пандемії, зміни клімату, наслідків воєнної агресії росії проти України. Найбільші економічні втрати виникають через «статистично непередбачувані події та неконтрольовані стихійні лиха» [1]. Сучасне суспільство більш взаємопов'язане та більш глобалізоване, ніж будь-коли, тому боротьба з невизначеними майбутніми подіями вимагає більш сильну та скоординовану реакцію уряду. За висновками В.Танзі, глобальна роль держави полягає в подоланні катастроф та задоволенні зростаючих людських потреб, зменшенні економічної нерівності [1, 2].

У періоди подолання кризи та забезпечення посткризового зростання у сучасному світі ключова роль держави не викликає сумнівів (як це було у часи поширення ідей неолібералізму, теорії *laissez-faire*). При економічних кризах підприємства звертаються до уряду, «до колективних дій, показуючи, що те, що ми можемо зробити разом, може бути набагато більше, ніж те, що ми можемо зробити окремо» [3]. Це було особливо актуально під час розгортання економічної кризи через пандемію COVID-19.

Фінансова взаємодія держави та підприємств у періоди кризи, посткризового відновлення, а також повоєнної відбудови має особливе значення.

За звичайних умов держава для виконання своїх функцій застосовує традиційні (усталені) джерела фінансування (податкові надходження, доходи від управління державною власністю, державний борг, інші доходи). При цьому передбачається, що бажаний рівень податків і використання податкових надходжень пов'язані з передбачуваними суспільними потребами.

У періоди криз, коли поряд з іншими процесами зростає рівень боргу, фіскальна політика може бути спрямована на фіскальну консолідацію та зменшення боргу за рахунок вивільнених бюджетних коштів, профіциту бюджету. Альтернативою є політика стабілізації боргу на більш високому рівні; політика фінансування державних інвестицій за рахунок позикових коштів (отриманих під низькі відсотки) та грантів.

Наслідком дотримання політики «жорсткої» бюджетної консолідації (яка застосовувалася окремими країнами у період глобальної фінансової кризи) було уповільнення відновлення економічного зростання. О.Бланкарт зазначав, що у кризовий та посткризовий періоди при корегуванні фіскальної та монетарної політики мають враховуватися стан економіки (зокрема, рівень спаду обсягів

реалізації продукції, товарів, робіт та послуг), рівень приватного попиту на позикові ресурси та потреби у державній підтримці виробництва [4].

У воєнний період відбуваються виняткові ситуації, які призводять до зростання суспільних потреб, що спонукають до збільшення податкових надходжень (і як альтернатива, використання незадіяних потенційних фіскальних резервів), цільового переспрямування видатків, підвищення ефективності та результативності їх здійснення, а також запровадження інституційних змін, нових інструментів регулювання державного та приватного секторів.

Під час воєн рівень податків часто підвищувався, щоб фінансувати військові зусилля [5]. Альтернативна політика – зменшення податків у воєнний період або збереження довоєнного рівня оподаткування із одночасним залученням іноземних грантів та кредитів, потребує підвищення ефективності бюджетних видатків та результативності державної підтримки. Надання державної підтримки в рамках реалізації заходів промислової та інноваційної політики сприяє нарощенню інвестиційного потенціалу економіки, як передумов забезпечення стабільних і високих темпів довгострокового економічного зростання.

Дж. Стіглець доводить, що завдяки промисловій політиці східно азіатські економіки досягли свого економічного «дива» у другій половині XX ст. Так само, провідний у світі фармацевтичний сектор Америки спирається на фундаментальні дослідження, що фінансуються урядом [6]. У США успішною упродовж багатьох років є державна підтримка інноваційно-інвестиційних проектів від ранніх стадій розробки інновацій до їх запровадження. Так було профінансовано створення iPhone від Apple, інтернет, GPS, сенсорних дисплеїв, «голосових помічників» із елементами штучного інтелекту, окремих «зелених» технологій [7]. Нова промислова політика США, прийнята у 2021 р., спрямовувалася, зокрема на підтримку створення високо оплачуваних робочих місць в країні, зміцнення американських ланцюжків поставок і прискорення розвитку галузей майбутнього, зокрема виробництва напівпровідників (CHIPS), нанотехнологій, чистої енергії, квантової енергетики та штучного інтелекту, інших інноваційних напрямів [8].

У всьому світі все більше країн розробляють проактивні промислові стратегії у відповідь на виклики XXI ст. [9]. Такі виклики, як зміна клімату, вимагають трансформації не лише невеликої кількості секторів – вони потребують трансформації всієї системи. При цьому зростає роль урядів щодо спрямування створення і формування нових ринків. М.Мазукато та інші науковці розвивають цей підхід, як підхід орієнтований на місію нової промислової стратегії. Підтримка урядом цільових (цілеспрямованих) інвестицій сприяє зростанню продуктивності, розвитку інновацій для «зеленої» економіки та підвищує рівень життя в цілому.

Тож, відбувається трансформація ролі держави від державного втручання в економіку лише для «виправлення» передбачуваних провалів ринку до

реалізації нових функцій держави як «провідного інвестора». В усьому світі «підприємницькі держави» виступали в якості провідних інвесторів і мінімізаторів ризиків в економіці, спільно створюючи та формуючи нові ринки, а не просто «корегуючи» їх [9].

Тому, актуальним є удосконалення системи фінансової взаємодії держави та підприємств у воєнний та повоєнний періоди, створення інституційних умов для співфінансування проектів відновлення діяльності вітчизняних підприємств, реконструкції виробничих потужностей та активізації інноваційних факторів економічного зростання. Забезпечення цілеспрямованого співфінансування державною та підприємствами публічних та приватних інвестиційних проектів сприятиме створенню нових ринків інноваційних видів продукції «зеленої економіки», а також інноваційних технологій для забезпечення зниження енергомісткості та дотримання екологічних вимог виробництва базових галузей.

Цілеорієнтовний підхід передбачає проектне фінансове забезпечення з різних джерел, розподіл ризиків і винагород інвесторів на всьому ланцюжку створення і функціонування нових ринків. Це також має передбачати створення більш симбіотичного та взаємного партнерства, яке краще вирівнює ризики та винагороди між державними та приватними суб'єктами [9].

У 49% опитуваних підприємств промисловості у 2023 р. інвестиції спрямовувалися на заміну зношених машин або устаткування. У 2024 р. очікується збільшення капітальних інвестицій у машини та устаткування на 13% та у нематеріальні активи (наукові дослідження і розробки, програмне забезпечення, бази даних, інтелектуальна власність тощо) на 1% [10]. На створення та запровадження інновацій інвестиції майже не спрямовуються. Інноваційна діяльність на вітчизняних промислових підприємствах у довоєнний період не мала значних обсягів (витрати на інновації становили 0,3% ВВП), а у воєнний період майже призупинена.

Збільшення власних фінансових ресурсів підприємств, зокрема чистого прибутку, не є визначальним (домінуючим) у прийнятті рішення про інвестування у інновації. При цьому слід зазначити, що наприкінці 2022 р. в основному підприємства, які здійснювали свою господарську діяльність на території, де не ведуться активні бойові дії, адаптувалися до сьогоденних умов і відновили прибутковість. Аналіз впливу воєнних дій на фінансовий стан підприємств, проведений нами за даними діяльності великих і середніх підприємств у 2022 р., показав, що найбільший негативний вплив зазнали підприємства на початку воєнних дій. За 1 кв. 2022 р. фінансовим результатом був чистий збиток (сальдо) -122 млрд грн., а рівень збитковості операційної діяльності підприємств становив -2,3%. За результатами господарської діяльності підприємств у 2022 р. було отримано чистий збиток -276,3 млрд грн., рівень рентабельності операційної діяльності становив 3,3%. Частка підприємств, які отримали чистий прибуток становила 65,8% до загальної кількості підприємств (табл.1).

Таблиця 1

**Рентабельність операційної діяльності та чистий прибуток (збиток)
підприємств за видами економічної діяльності***

	Рівень рентабельності (збитковості) операційної діяльності підприємств, %		Чистий прибуток, збиток (сальдо), млн. грн		Підприємства, які одержали чистий прибуток, % до загальної кількості підприємств	
	2022	2023	2022	2023	2022	2023
Усього, у тому числі:	3,3	8,1	-276 277,7	440 489,9	65,8	70,7
сільське, лісове та рибне господарство	20,0	11,7	86 056,2	61 931,1	78,4	78,0
промисловість	2,3**	5,1	-246 696,6	58 381,8	64,3	71,2
будівництво	-2,4	3,4	-19 216,3	10,2	62,1	68,7
оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	17,2	28,0	26 755,3	140 287,4	70,5	75,5
транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	2,7	10,1	-26 352,5	39 905,4	68,0	71,4

Примітка: * - без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м.Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях; ** - переробна промисловість.

Джерело складено автором: за даними «Діяльність підприємств. Державна служба статистики України»; URL: <https://ukrstat.gov.ua/>

У 2023 р. суттєво, порівняно з 2022 р., покращилися фінансові результати діяльності, зокрема підвищився рівень рентабельності операційної діяльності (на 4,8 в.п. до 8,1%), збільшився чистий прибуток підприємств до 440 млрд грн (сальдо), кількість підприємств, які отримали чистий прибуток, зросла на 4,9 в.п. до 70,7%. Загальний обсяг чистого прибутку у 2023 р. збільшився на 275,5 млрд грн, порівняно з 2022 р., та становив 914,7 млрд грн.

Збільшення фінансового потенціалу підприємств може спрямовуватися через інструменти стимулювання на інвестування як власних, так і публічних інвестиційних проектів. *Міністерство економіки України, Міністерство фінансів України та бізнес мають взаємодіяти у:* формуванні та реалізації прагматичної фінансово-інвестиційної та екологічно-промислової політики, державних програм розвитку базових галузей (зокрема, енергетичної, титанової, алюмінієвої, літєвої; виробництва продукції ОПК, біоетанолу та іншого біопалива); залученні для співфінансування нових джерел фінансування (коштів фондів відновлення економіки, грантів і кредитів міжнародних організацій, ресурсів вітчизняних та іноземних інвесторів, ресурсів фізичних осіб (через цільові облігації для здійснення пост-воєнної відбудови економіки)); забезпеченні інвестиційного процесу на принципах прозорості, підзвітності, оптимізації інвестиційних ризиків та результативності.

Поєднання інструментів прямої та непрямої державної підтримки (зокрема, запровадження інноваційної податкової пільги з податку на прибуток, спеціального режиму оподаткування виробників продукції оборонно-промислового комплексу) залежить від цілей їх застосування, а також від розміру підприємств (великі, середні, малі та мікропідприємства), їх участі в інвестуванні

інноваційних кластерів (інноваційних ланцюгів) та проектів з відбудови економіки на інноваційній основі. Чітка координація створених Україною фондів та всіх можливих, на сьогодні, джерел фінансування дозволить концентрувати ресурси на відбудові економіки. Для управління фінансовими ресурсами з різних джерел має застосовуватися матричний підхід (як інструмент поточного і середньострокового планування). Це дозволить ув'язувати наявні фінансові (інвестиційні) ресурси (з різних джерел) із заходами та строками фінансування інноваційно-інвестиційних проектів відновлення економіки, а також здійснювати моніторинг залучення, розподілу та використання фінансових ресурсів без дублювання або недофінансування проектів.

Таким чином, трансформація фінансової взаємодії держави та підприємств у періоди воєнного стану та повоєнного відновлення може відбуватися за такими напрямками: задіяння колективних зусиль і координації фінансової взаємодії держави, бізнесу, а також міжнародної спільноти, приватних інвесторів для екологічно-промислової політики та відновлення економіки; визначення засад координації та способів спільної роботи органів влади, інститутів для прискорення фінансування здійснення та впровадження пріоритетних досліджень, а також уникнення дублювання фінансування інноваційно-інвестиційних проектів; формування відповідного портфелю інструментів підтримки, які заохочують до інвестування (за суспільними пріоритетами, а також іншою цільовою спрямованістю – підвищують продуктивність, збільшують робочі місця у виробництві інноваційної продукції «зеленої економіки»); формування інноваційного фундаменту економічного відновлення через забезпечення технологічних змін у стратегічно важливих для воєнного стану та повоєнного відновлення галузей.

Список використаних джерел

1. Tanzi V. 2022. *Fragile Futures. The Uncertain Economics of Disasters, Pandemics, and Climate Change.* Cambridge University Press, 239 p.
2. Tanzi V. 2011. *Government versus Markets: The Changing Economic Role of the State.* N. Y.: Cambridge University Press. URL: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511973154>
3. Stiglitz J. E. 2024. Neoliberalism, Keynesian economics, and responding to today's inflation. *Review of Keynesian Economics.* Vol. 12. № 1. Spring, 1–26.
4. Blanchard O. 2022. In *Fiscal Policy Under Low Interest Rates.* MIT Press. URL: <https://fiscal-policy-under-low-interest-rates.pubpub.org/>
5. Tanzi V. Pandemics and the role of governments. *Acta Oeconomica.* 71, S1, 5–11. DOI: 10.1556/032.2021.00026
6. Stiglitz, J. E. 2023. Western Industrial Policy and International Law. *Project Syndicate.* URL: https://www.project-syndicate.org/commentary/us-europe-industrial-policies-international-law-level-playing-field-by-joseph-e-stiglitz-2023-05?utm_source=project-syndicate.org&utm_medium=email&utm_campaign=authnote

7. Mazzucato M. 2013. Financing innovation: creative destruction vs. destructive creation. *Industrial and Corporate Change*, Vol. 22, Issue 4, 851–867.

8. CHIPS and Science Act. H.R.4346. URL: <https://www.congress.gov/bill/117th-congress/house-bill/4346/text>

9. Mazzucato M., Macfarlane L. 2024. A Mission-Oriented Industrial Strategy for Scotland: Framing Paper. *Review of Keynesian Economics*. URL: https://discovery.ucl.ac.uk/id/eprint/10196028/1/Mazzucato_a_mission-oriented_industrial_strategy_for_scotland.pdf

10. Інвестиційні очікування у промисловості (2015-2023 pp.). Державна служба статистики України. URL: <https://ukrstat.gov.ua/>

Бірюк Дмитро Олександрович,
докторант кафедри публічних фінансів;
Онишко Світлана Василівна,
доктор економічних наук, професор,
професор кафедри фінансових ринків та технологій;
Державний податковий університет

РЕАЛІЗАЦІЯ ПОТЕНЦІАЛУ ОПОДАТКУВАННЯ ДЛЯ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ: ДОСВІД І ПРОБЛЕМИ

Стратегічне та тактичне розв’язання посталих перед Україною завдань невіддільне від їх ресурсного, зокрема фінансового забезпечення, що в загальному підході, залежить і від обсягу фінансових ресурсів, і їх раціонального розміщення. Реальна ситуація, яка сьогодні сформувалася в Україні, характеризується, з одного боку, вкрай обмеженими можливостями забезпечення фінансовими ресурсами, а з іншого, специфікою вибору напрямів їх витрачання, зумовлених власне цією реальністю. Подібні залежності лише підтверджують надзвичайні актуальність та складність проблематики формування фінансового підґрунтя та спонукають до пошуків шляхів її оптимального розв’язання з максимальним використанням потенціалу інструментарію, запропонованого теорією, гнучкість якого постійно відшліфовується практикою, зокрема процесами, що стали результатом впливу цифровізації на фінансову систему та трансформацію її структури і механізмів.

В зазначеному контексті звертає увагу обмеженість теоретико-практичних основ для з’ясування причинно-наслідкових зв’язків між бурхливим розвитком крипто активів, зростанням трансакцій з ними, їх вартості та забезпеченням захисту інвесторів і фінансової стабільності загалом. За експертними оцінками, 20 % дорослого населення США тримають або тримали криптоактиви, а в деяких країнах, що розвиваються, кількість користувачів перевищила 400 мільйонів [1]. За дослідженнями вітчизняних аналітичних центрів 26% українців серед